

1. Яковенко Р. В. Національна економіка : навч. посіб. Кіровоград. нац. техн. ун-т, Каф. екон. теорії та права. 2-ге вид., випр. Кіровоград : КОД, 2010. 547 с.
2. Національна економіка: навч. посіб. / кол. авт.: Л.С. Шевченко, О.А. Гриценко, Т.М. Камінська та ін. за заг. ред. Л.С. Шевченко. Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України», 2011. 182 с.
3. Барышева Г.А., Острая Т.Б. Национальная экономика: учебное пособие. Национальный исследовательский Томский политехнический университет. Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2011. 204 с.
4. Данилишин Б.М., Пилипів В.В. Формування цілісної національної господарської системи: соціолого-економічні аспекти. Вісник НАН України, 2008. № 7. С. 3-11.
5. Національна економіка: навч. посібник / за заг. ред. В.П. Решетило; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.: ХНАМГ, 2009. 386 с.
6. Касперович С. А. Организация производства и управление предприятием : учеб. пособие для студентов технических специальностей / С. А. Касперович, Г. О. Коновальчик. Минск: БГТУ, 2012. 344 с.
7. Самсонов В. С. Экономика предприятий энергетического комплекса : учеб. для вузов / В. С. Самсонов, М. А. Вяткин. М. : Высшая школа, 2001. 416 с.
8. Семенов В. Ф. Регіональна економіка: Навчальний посібник. К.: Леся, 2008. 595 с.
9. Немець Л. М., Сільченко Ю. Ю., Вірченко П. А. Економічна і соціальна географія України. Навчальний посібник. Харків, 2014. 265 с.
10. Тюленева Ю. В., Андрієнко М. А. Роль і значення хімічного комплексу в економіці України. Сучасні проблеми економіки і підприємництва. 2017. Вип. 19. С. 83-87.
11. Экономика химической промышленности. Под ред. В. Д. Якобсона. М.: Высшая школа, 2007. 350 с.
12. Шаблій О. І. Лісопромислові комплекси Української РСР. Питання теорії моделювання. Львів: Вища шк., 1973. 198 с.
13. Левковська Т. В. Економічні проблеми легкої промисловості України. Інноваційна економіка. 2013. №3. С. 41-47.
14. Васильченко К. Г. Стан, проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності у харчовій промисловості України. Стратегія економічного розвитку України. 2013. № 33. С. 166-173.

E-mail: graa745@gmail.com

УДК 330.341.4-043.86:63(477)

Однорог М.А.

кандидат економічних наук, доцент,
докторант відділу теорії економіки і фінансів,
Науково-дослідний фінансовий інститут
ДННУ «Академія фінансового управління»
Міністерства фінансів України

ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ АГРАРНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Проведено системно-еволюційний аналіз інституціональної структури вітчизняної аграрної сфери в негативному аспекті, як складного історичного процесу зміни субоптимальних інститутів та механізмів. Зроблено спробу уточнення поняття сутності та змісту інституціональної структури аграрної сфери та дана класифікація різноманіття її конкретних форм у єдності функціонального, рівневого та відтворювального підходу. Систематизовані специфічні інституціональні «пастилки» аграрної сфери за етапами еволюції та рівнями їх реалізації. В результаті дослідження конкретизована предметна область та розроблений базовий категоріальний ряд інституціональної економічної теорії аграрної сфери та аргументовано, що інституціональна структура представляє собою комплекс стабільних функціонально-статусних відносин.

Ключові слова: аграрна сфера, інституціональна структура, інституції, інститути, еволюція, інституціональні «пастилки».

ЭВОЛЮЦИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ АГРАРНОЙ СФЕРЫ УКРАИНЫ ПОД ВОЗДЕЙСТВИЕМ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

Однорог М.А.

Проведен системно-эволюционный анализ институциональной структуры отечественной аграрной сферы в негативном аспекте как сложного исторического процесса смены субоптимальных институтов и механизмов. Предпринята попытка уточнения понятия сущности и содержания институциональной структуры аграр-

ной сфери і дана класифікація многообразия ее конкретних форм в единстве функціонального, урівневого і воспроизводственного підходів. Систематизовані специфічні інституціональні «ловушки» аграрної сфери по етапам еволюції і рівням їх реалізації. В результаті дослідження специфіцирована предметна область і розробан базовий категоріальний ряд інституціональної економічної теорії аграрної сфери і аргументировано, що інституціональна структура представляє собою комплекс устійливих функціонально-статусних відносин господарських суб'єктів.

Ключевые слова: аграрная сфера, інституціональна структура, інституції, інститути, еволюція, інституціональні «ловушки».

EVOLUTION OF INSTITUTIONAL STRUCTURE OF THE AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE UNDER THE INFLUENCE OF INNOVATIVE DEVELOPMENT

Odnorog M.

Conducted system-evolutionary analysis of the institutional structure of the domestic agricultural sector in a negative aspect, as a complex historical process changed suboptimal institutions and mechanisms. An attempt is made to clarify the concepts of essence and content of the institutional structure of the agrarian sector. This classification of the diversity of its specific forms in the unity of the functional level and the reproduction approach... defines the logic, periodization, and historical trends in the development of the institutional structure of the agrarian sector of Ukraine since 1861 to the present. Systematic specific institutional "traps" of the agrarian sector in the stages of evolution and levels of their implementation. The study specified subject area and developed the basic categorical a number of institutional economic theory of the agrarian sector. It is argued that institutional structure is a set of stable functional status of the relationship.

Keywords: the agricultural sector, institutional structure, institutions, institutes, evolution, institutional "traps".

Постановка проблеми. Сучасна інституціональна економіка, переживаючи етап інтенсивного розвитку, крім вирішення внутрішніх методологічних і теоретичних проблем, веде активну експансію, залучаючи до своєї предметної області нові об'єкти пізнання, одним з яких стає аграрна сфера. Особливу увагу дослідників привертає вивчення напрямків інституціональної організації та самоорганізації суб'єктів сільськогосподарства та агробізнесу, інституціонального устрою аграрної сфери, векторів і механізмів перетворення відповідних інститутів, ходу і наслідків інституціональних реформ, результатів приватизації та ефективності структури земельної власності, внутрішньої структури і впливу зовнішніх інститутів на реформування сільськогосподарських підприємств, інституціональних моделей агропромислової інтеграції та мережевої реорганізації, проблем підвищення ефективності державного регулювання і координації розвитку аграрної сфери.

Необхідність агропромислового вектора інституціонально-еволюційних досліджень в сучасній Україні визначається не системними суперечностями і дисфункціями аграрної сфери, а гносеологічно – недостатнім загальнометодологічним і теоретичним рівнем проведених досліджень при їх високій практичній значущості. Вивчення закономірностей і механізмів незворотної, якісно зміненої інституціональної структури аграрної сфери належить до пріоритетних напрямів розвитку української економічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у цьому напрямку свідчить, що на питання еволюції інституціональної структури в економічній теорії та практиці, у тім числі – і в аграрній сфері економіки, звертають увагу такі науковці, як: В. Вольчик, Т. Гайдай, В. Геєць, О. Гриценко, Н. Костюченко, М. Малік, О. Мороз, Ю. Овсієнко, М. Овчарук, А. Олейник, Т. Осташко, Р. Пустовійт П. Саблук, А. Чухно, А. Шастітко, О. Шпикуляк, О. Шпичак, В. Якубенко та ін. Проте не визначено шляхів більш динамічного розвитку чинників інституціональної структури.

Мета статті. Мета статті – охарактеризувати еволюційні чинники інституціональної структури, що впливають на інноваційну діяльність аграрного сектору економіки з метою визначення шляхів більш динамічного її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Системний аналіз будови інституціональної структури аграрної сфери передбачає її декомпозицію в функціональному і рівневому аспектах.

У функціональному плані дана структура являє собою комплекс взаємопов'язаних інституцій, інститутів, норм, правил, часткових повноважень власності, вимог, санкцій, контрактів, стереотипів, підвалин, звичаїв і традицій. Під агропромисловими інституціями розуміються соціальні форми закріплення продуктивних функцій за суб'єктами економічних відносин в аграрній сфері. Інституціональні інтереси суб'єктів аграрної сфери є необхідним компонентом їх економічних інтересів і пов'язані зі збереженням і зміцненням своїх статусів в господарській системі, мінімізацією трансакційних витрат і формуванням вигідних правил ведення діяльності, досягненням взаємовигідної компромісу з іншими інституціональними суб'єктами, в тому числі з державою. Поведінка суб'єктів аграрної сфери являє собою складну систему діючих в однакій мірі статусних цілей і інтересів, цінностей і принципів діяльності, адміністративних ресурсів, правових і соціокультурних умов, найбільш чутливу до ринкових стимулів і державної політики.

Інституціональна структура як підсистема аграрної сфери являє собою комплекс стійких функціонально-статусних відносин господарських суб'єктів з приводу формування і розвитку інтегрованої системи інституцій, норм, правил, стандартів, процедур та інститутів в ході використання агробіоценозів для забезпечення суспільних потреб в продуктах харчування і товарах із сільськогосподарської сировини [1, с. 19]. Природа інституціональної структури аграрної сфери пов'язана з універсальним характером інституції, як фактора сільськогосподарського виробництва, причиною її

виникнення є еволюційна взаємодія суспільного розподілу і кооперації праці. Функція-мінімум даної структури – забезпечення цілісності, гомеостазу та розширеного відтворення аграрної сфери за допомогою диференціації і інтеграції агропромислових інституцій як соціальних форм закріплення функцій за суб'єктами агроекономічних відносин, їх стандартизації та регламентації, специфікації прав власності і обсягу відповідальності, уніфікації інституціональних актів і процедур, мінімізації трансакційних витрат.

Основою еволюційного дослідження інституціональної структури агропромислової сфери господарства є класифікація історичних періодів розвитку інституцій та інститутів аграрної економіки України в розглянутих хронологічних рамках:

I етап – накопичення системних дисфункцій та інституціональних протиріч в аграрній сфері на тлі становлення і зміцнення економічних інститутів капіталізму (1861-1916 рр.);

II етап – адаптація результатів революційного рішення «аграрного питання» і радикальна трансформація інституціонального механізму в сфері агроекономіки на базі інститутів радгоспів і колгоспів (1917 р. – кінець 1940-х рр.);

III етап – розвиток спеціалізації і агропромислової інтеграції, соціальної та економічної інфраструктури, штучне укрупнення, екстенсифікація і бюрократизація структурних ланок аграрної сфери в рамках господарського механізму державно-монополістичного типу, створення передумов інституціональної кризи і трансформаційного спаду (початок 1950-х рр. – 1991 р.).

Еволюція інституціональних «пасток» кореспондується із загальною логікою інституціоналізації вітчизняної аграрної сфери, відображаючи конкретно-історичну специфіку її окремих етапів, а їх систематизація пов'язана з виділенням в рамках господарського механізму функціональних рівнів власності, праці, виробництва, суспільної свідомості, регулювання та господарювання [2, с. 64].

Інституціональні «пастки» в еволюції інституціональної структури аграрної сфери господарства підвищували трансакційні витрати за рахунок слабкої специфікації прав власності на землю, обмеження мобільності робочої сили, нагнітання протиріч соці-

альних класів і груп впливу на тлі загострення революційної ситуації, низької товарності сільськогосподарського виробництва, наведено в табл. 1.

Після Жовтневої революції 1917 р. керівництвом було взято курс на форсовану інтеграцію аграрної і промислової сфер, ігнорувати об'єктивні закономірності і необхідні стадії еволюційного розвитку цих підсистем народного господарства. Тому протягом XX століття революційні етапи перетворень інституціональної структури аграрної сфери чергувалися з вимушеними інволюціональними «відкатами» до пропущених стадій еволюційного розвитку з додатковими трансакційними витрати.

Інституціональні пастки довоєнної агроекономіки СРСР виступали соціально-функціональними формами закріплення відтворювальних диспропорцій, нееквівалентного обміну між виробничою і сільськогосподарською сферами, підриву мотивації праці господарських суб'єктів, встановлення ідеологічно зумовлених і економічно необґрунтованих орієнтирів розвитку, комплексно підвищуючи рівень трансакційних витрат в аграрній сфері.

Причинами провалу всіх спроб конструктивних реформ аграрної сфери в 1950-1980-х рр. стали волюнтаризм, формалізм і бюрократизм як неминучі наслідки монополізму, ігнорування глибинних протиріч господарського механізму агропромислової діяльності, переважання позаекономічних методів стимулювання праці, ідеологічно певне прагнення до консервації диспропорцій відносин власності та адаптації неефективної інституціональної матриці аграрної сфери до завдань її інтенсивного розвитку.

Недостатня ефективність ринкових перетворень аграрної сфери пов'язана з деформацією системних функцій держави. Ліберально-ринкові реформи, що проводилися в 1990-х рр. на основі парадигми «Вашингтонського консенсусу», привели до різкого скорочення участі держави в інституціональному регулюванні та інвестиційної підтримки аграрної сфери, падіння рівня закупівель сільськогосподарської продукції у формі держзамовлення на регіональному рівні. У зв'язку з необхідністю придушення інфляційних процесів і подолання кризи неплатежів макроекономічна політика була переорієнтована виключно на фінансові

Таблиця 1. Інституціональні «пастки» в аграрній сфері економіки України (1861-1916 рр.)

Рівень	Зміст
Господарювання	Інституціональна «пастка» домінування натурального господарства
Суспільна свідомість і регулювання	Інституціональна «пастка» консервативних рішень в умовах загострення ситуації
Виробництво	Інституціональна «пастка» екстенсивного землекористування
Праця	Інституціональна «пастка» норм «кругової поруки»
Власність	Інституціональна «пастка» об'єктивної власності

Джерело: складено автором

Таблиця 2. Інституціональні «пастки» в аграрній сфері народного господарства СРСР (1917 р. – кінець 1940-х рр.)

Рівень	Зміст
Господарювання	Інституціональна «пастка» диспаритету цін
Суспільна свідомість і регулювання	Інституціональні «пастки» ідеологічного волюнтаризму і наукового монополізму
Виробництво	Інституціональна «пастка» гноблення малих і середніх форм аграрного виробництва
Праця	Інституціональна «пастка» демотивації праці колгоспників
Власність	Інституціональні «пастки» тотального одержавлення і суцільної колективізації

Джерело: складено автором

Таблиця 3. Інституціональні «пастки» в аграрній сфері СРСР (1950-1980-ті рр.)

Рівень	Зміст
Господарування	Інституціональні «пастки» нееквівалентного обміну між промисловою та аграрною сферами, диспропорції закупівельних і роздрібних цін, домінування виробників, засобів виробництва і диктату розцінок з боку інфраструктурних підприємств, централізований розподіл продовольчої продукції (дефіцит) і розвиток спекулятивного «чорного» ринку
Суспільна свідомість і регулювання	Інституціональні «пастки», стереотип «нічийності» колгоспного майна, командно-директивний стиль керівництва, відомча роз'єднаність підприємств
Виробництво	Інституціональні «пастки» несистемних інвестиційних «ін'єкцій», нетоварного агропромислового виробництва, підміни концентрації виробництва «гігантоманією», превалювання групових інтересів партнерів по РАПО над асоційованими
Праця	Інституціональні «пастки» демотивації і ослаблення дисципліни праці колгоспників в результаті відриву оплати праці від його результатів, масового відпливу сільського населення в міста
Власність	Інституціональна «пастка» тотального одержавлення і відчуження селян від колективної власності

Джерело: складено автором

Таблиця 4. Інституціональні пастки в сучасній українській аграрній сфері (1990-ті рр. – т.ч.)

Рівень	Зміст
Господарування	Інституціональні «пастки» диспаритету цін і монополізації споживчих ринків (осудна посередництво)
Суспільна свідомість і регулювання	Інституціональні «пастки» монетарних методів реформування аграрної сфери, корупції, пріоритетної підтримки великого виробництва
Виробництво	Інституціональні «пастки» фіктивного імпортозаміщення, монополізації ринків земельних, інвестиційних і матеріальних ресурсів
Праця	Інституціональна «пастка» демотивації сільськогосподарської праці
Власність	Інституціональна «пастка» приватної власності на землю

Джерело: складено автором

методи і інструменти. Під впливом інерційного ефекту монетаристський підхід продовжує стійко відтворюватися і на сучасному етапі розвитку економіки України, незважаючи на стабілізацію грошової системи і нормалізацію рівня монетизації ринкових трансакцій.

Модернізація аграрної сфери зв'язується зі збільшенням або скороченням обсягів бюджетного фінансування пріоритетних напрямків його розвитку, необгрунтовано ігноруючи значимість розвитку інституціонального механізму, відповідних методів, інструментів і каналів дії, введення ефективних правил і процедур, зміцнення статусів суб'єктів і специфікації прав власності [3, с. 31]. Інституціональні інновації на різних рівнях аграрної сфери здатні створити ефект акселерації його розвитку в стратегічному руслі. Навпаки, затягування і блокування ключових конституційних елементів правового поля агропромислової діяльності ведуть до консервації інституціональних протиріч. Розвиток інституціональної інфраструктури аграрної сфери характеризується істотною асинхронністю формування і низькою ефективністю ключових елементів (ринку зерна, ф'ючерсних біржових торгів, земельного ринку, інформаційної системи), значною регіональною асиметрією нормативно-правового середовища, високою гетерогенністю інституціональних суб'єктів і глибокою багатокладністю аграрної економіки, підвищенням впливу приватних посередницьких структур, галузевої і регіональної монополізації продовольчих ринків, посиленням ролі неформального компоненту.

Прихована монополізація ринку земельних ресурсів реалізується шляхом захоплення інституції землеустрою регіональною та місцевою бюрократією [4, с. 42]. При земельних комітетах повсюдно створюються афільовані фірми, що встановлюють монополіні ціни на роботи по розмежуванню земельних ділянок. Трансакційні витрати обороту земель сільськогоспо-

дарського призначення підвищують ірраціонально тривалі процедури постановки ділянок на кадастровий облік. Високий рівень корупції в сферах оренди і суборенди землі, виділення і перерозподілу ділянок. Склалися тіньові ринки земельних ресурсів, широко практикується комерційний продаж ділянок сільськогосподарського призначення, причому такі дані не відображаються статистикою Міністерства аграрної політики та продовольства України. В результаті стимулюється ініціативні процеси освоєння покинутих і виведених з обороту родючих земель.

Формальне розширення інституціонального діапазону суб'єктів аграрної сфери реально підміняється штучним стимулюванням одних і утиском інших форм господарування, спростовуючи задекларовану в ході ринкових перетворень підтримку багатокладності. Опорними інституціями ринкової еволюції аграрної сфери на сучасному етапі є фермерство і особисте підсобне господарство як специфічні форми індивідуального і сімейного підприємництва в сфері сільськогосподарського виробництва. Внесок малого агробізнесу в обсяг валової продукції сільського господарства починаючи з середини 1990-х рр. і варіюється в межах 50-60%, а чисельність зайнятих в індивідуальних, сімейних господарствах і малих аграрних підприємствах за цей період зростає вдвічі.

Аграрна сфера сучасної України характеризується комплексом дисфункцій та інституціональних «пасток», що підвищують трансакційні витрати діяльності суб'єктів сільськогосподарського виробництва та розширено відтворюють оптимальну рівновагу інституціональних інтересів (див. табл. 4).

Досвід ринкової трансформації та модернізації аграрної сфери України підтверджує стратегічне значення інституціонального напрямку структурних змін, його пріоритетну роль по відношенню до грошової та бюджетної політики, необхідність стратегічного сис-

темного підходу до розвитку інституціональної структури аграрної сфери [5, с. 41].

Перспективи інституціональних змін в аграрній сфері. Основною проблемою ринкової трансформації аграрної сфери було подолання інерційного ефекту, пов'язаного з детермінуючим впливом інституціональних механізмів та «пасток», що склалися в державно-монополістичному періоді його еволюції. Головним завданням модернізації аграрної сфери на сучасному етапі є комплексне вдосконалення всієї системи інституціональних механізмів, їх взаємна координація і інтегральна оптимізація. Будучи важливою ланкою забезпечення економічної безпеки країни, вітчизняна аграрна сфера передбачає активне інституціональне регулювання з боку держави, не тільки в рамках пріоритетного національного проекту, але за допомогою безперервного моніторингу інституціонального «пасток» і дисфункцій, адекватного організаційного, інституціонального та інформаційного забезпечення діяльності господарських суб'єктів.

Висновки. В сучасних умовах важливо як збільшення рівня державної інвестиційної підтримки, так і впровадження прогресивних інституціональних

механізмів, ефективних інструментів, методів, форм, процедур і каналів отримання і використання коштів. Необхідно прискорити розвиток ефективних інституціональних механізмів пільгового кредитування, перетворити корумповану «дозвільну систему» в сфері земельної власності, збалансувати систему державної підтримки аграрної сфери шляхом її переорієнтації на дрібний і середній аграрний бізнес. Пріоритетним напрямком модернізації інституціональної структури аграрної економіки повинен стати курс на прискорення проходження інституціональних процедур за допомогою їх раціонального спрощення, що здатне стати фактором загальносистемного зниження трансакційних витрат. Потребують значного удосконалення механізми статусної мотивації працівників сільського господарства, стимулювання припливу нових кадрів в аграрну сферу і науку. Слід активізувати боротьбу з монополізмом на споживчих ринках і ринках критично важливих ресурсів для аграрного виробництва (паливно-мастильні матеріали, мінеральні добрива і т. п.). Необхідно підвищити прозорість діяльності державних інститутів розвитку, визначити чіткі правила прийняття рішень з відбору інвестиційних проектів на конкурсній основі.

1. Архієреєв С. І. Формування ринкового інституціонального середовища інноваційної діяльності. Наукові праці Донецького національного технічного університету. Сер. Економічна. 2004. Вип. 76. С. 17–22.

2. Вольчик В. В. Эволюционный подход к анализу институциональных изменений. TERRA ECONOMICUS. 2012. Том 10. № 4. С. 62–69.

3. Головина С. Г. Развитие аграрных хозяйств в условиях институциональных преобразований: теория, методология, практика: автореф. дис. на соискание науч. степени доктора экон. наук: спец. 08.00.05 / Екатеринбург, 2007 г. 55 с.

4. Пестова О. А. Институциональні аспекти теорії інноваційного розвитку. Академічний огляд. 2011. № 2 (35). С. 38–45.

5. Штикуляк О. Г. Институціоналізація інноваційної діяльності в аграрній сфері економіки. Облік і фінанси АПК. 2010. № 3. С. 38–45.

E-mail: Odnorog_BTNAU@ukr.net

УДК 330.341:330.354:631.1

Речка К.М.

кандидат економічних наук, доцент,
Таврійський державний агротехнологічний університет

НЕОБХІДНІСТЬ, ПОТЕНЦІАЛ І НАПРЯМИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ І РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

У сучасних умовах однією з найважливіших соціальних проблем, є проблема економічного зростання країни, до якої зосереджена увага політиків та провідних наукових діячів економічної науки, тому у статті висвітлено гостра необхідність підвищення економічного зростання аграрного виробництва, досліджено напрями державної підтримки аграрної сфери України та доведено, що потенціал аграрного виробництва не достатньо розкрито. Розглянуто особливості системи державної підтримки підприємств аграрної сфери та заходів щодо удосконалення механізму державної підтримки вітчизняного сільськогосподарського підприємства. Встановлено, що неодмінною умовою сталого розвитку сучасного аграрного виробництва є державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників і визначено, що на розвиток та економічне зростання агропромислового виробництва має бути спрямована аграрна політика країни. Виявлено, що сучасне аграрне виробництво є результатом довготривалого економічного зростання і розвитку людської цивілізації.

Ключові слова: економічне зростання, економічний розвиток, державне регулювання, фінансування, державна підтримка, аграрне виробництво.